

ВІТЧИЗНЯНИЙ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

УДК 37.091.373.51:78

DOI 10.31654/2663-4902-2020-PP-1-134-140

Горбенко С. С.

доктор педагогічних наук, професор кафедри теорії та методики музичної освіти, хорового співу і диригування НПУ імені М. П. Драгоманова
ORCID 0000-0002-2336-2616

ІДЕЇ УКРАЇНСЬКИХ ПЕДАГОГІВ II ПОЛ. XX – ПОЧ. XXI СТ. У КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНИХ ОРІЄНТИРІВ МИСТЕЦЬКОГО НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ

Стаття присвячена висвітленню деяких шляхів музичного навчання і виховання гуманістичного спрямування учнів закладів загальної середньої освіти. Пропонуються ідеї відомих українських педагогів, учених у галузі мистецької освіти. Характеризуються погляди, думки, переконання І. Беха, І. Зязюна, О. Лобової, Г. Побережної, О. Рудницької, О. Ростовського, Г. Філіпчука, які стосуються мети і завдань цілісного процесу розвитку особистості, конструювання специфічних педагогічних ситуацій, формування почуттів, уявлень, інтелекту, активізації мистецько-творчої діяльності учнів, виховання низки національно-культурних цінностей.

Ключові слова: гуманістичні ідеї, мистецьке навчання і виховання, естетичний досвід, емоційна сфера, ціннісні орієнтації, резонансні принципи, національний дух.

Постановка проблеми. В останні десятиліття в багатьох країнах посилилась увага до проблеми гуманізації освіти. Не є виключенням у реалізації цієї моделі навчання і виховання й Україна. Це пов'язано, перш за все, з еволюцією сучасних філософських світоглядів, згідно з якими, не дивлячись на високий рівень технології, техніцизм, все ж таки найвищою цінністю на Землі є неповторна людська особистість. Ідеї гуманізму пронизували розвиток педагогіки впродовж усієї її історії. В різні періоди зусиллями прогресивних педагогів, просвітників ці ідеї клалися в основу побудови педагогічних систем та обстоювалися як принципи розбудови гуманної педагогіки на противагу педагогіці авторитарній.

Сучасна система освіти в Україні знаходиться в парадоксальній ситуації, коли гуманістично спрямовані концепції навчання і виховання не поєднуються з готовністю педагогів до їх реалізації та прагматичними установками значної частини учнівської молоді. Така ситуація найбільше вражає духовну сферу кожної особистості, яка формується, значною мірою, під впливом різних видів мистецтва, основне завдання якого – гуманістичне виховання особистості на основі всього прекрасного і звеличеного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гуманістичні ідеї щодо навчання і виховання підростаючого покоління в різні історичні періоди досліджувались і проголошувались філософами (В. Андрущенко, В. Зеньковський, І. Зязюн, М. Каган, В. Кремень, Ж. Мартінен, Е. Фромм та ін.), психологами (Ш. Амонашвілі, Г. Балл, Р. Бернс, І. Бех, М. Боришевський, І. Булах, Л. Виготський, Г. Костюк, В. Моляко та ін.), педагогами (Є. Бондаревська, С. Гончаренко, В. Краєвський, Л. Лузіна, Ю. Мальований, Н. Ничкало, О. Норкіна, О. Пометун, О. Савченко, Г. Філіпчук та ін.). У мистецькій педагогіці гуманістичні ідеї зустрічаємо в працях О. Гончарової, О. Гумінської, О. Михайличенка, О. Лобової, О. Олексюк, О. Отич, Г. Падалки, О. Ростовського, О. Рудницької, О. Хижної та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на очевидну активність учених у дослідженні даної проблеми, все ж у роботах, що маємо на сьогоднішній день, не ставиться завдання цілісного підходу до розвитку гуманістичних ідей педагогів указанного періоду на основі їх практичного досвіду, не піддаються вони і всебічному аналізу в контексті гуманізації навчання і виховання особистості. Тому, **метою** статті є зосередити увагу на змісті ідей відомих українських учених-педагогів сучасності у контексті гуманізації мистецького навчання і виховання особистості.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи особистість у духовно-ціннісному контексті, І. Бех виходить із того, що особистісний розвиток людини природно не запрограмований, він є явищем соціальним і відбувається у міру оволодіння вихованцем надбаннями людської культури. Так само мораль не задається дитині спадково, вона виховується. Вчений зазначає: "Виховання є загальною формотворчою основою морально-духовного розвитку особистості і саме воно задає його суспільну якість... Образно кажучи, людина у кінцевому підсумку "ліпить" свою особистість із матеріалу культури..." [1, с. 49]. Він вважає, що підростаюче покоління як суб'єкт художньої творчості є невід'ємною складовою цілісного процесу виховання і наголошує, що "світ діє на людину, благодатно змінюючи її, а людина впливає на світ за законами Краси і Добра" [Там само]. Виховна стратегія має полягати в тому, щоб особистість випробувала себе у всіх формах самостійної творчості і сприйняття художніх творів, шукала своє місце в одній із них як провідній, але при цьому не ігнорувала інші форми. І. Д. Бех проводить ідею щодо орієнтації педагога, організатора художнього виховання учнів, на досягнення емоційного стану, повноти насолоди як основного критерія і закону художнього розвитку особистості [1]. Щоб естетичний образ був повноправним репрезентантом художнього розвитку особистості, він має бути пронизаний естетичним переживанням, яке залежить від диференційованості результатів пізнавальних процесів. На думку І. Беха, метою освіти має бути моральне самоусвідомлення учнів та розвиток у них духовних вартостей. "Про духовну цінність можна говорити лише тоді, – відмічає вчений, – коли ставимо питання, заради чого здійснюється діяльність людини... Лише особистісно-орієнтована освіта може досягти цієї мети" [1, с. 44].

Значну кількість гуманістично спрямованих ідей щодо художньо-естетичного розвитку особистості висловлює І. А. Зязюн. На його думку, в школі необхідне створення належного освітнього простору, який би сприяв вияву, застосуванню естетичного досвіду вчителя у царині виховання особистості, єдності культури й освіти. Він наголошує на величезному значенні мистецтва в житті людини, відстоює думку про необхідність якомога ранішого залучення дитини до мистецької діяльності. Адже саме в цей період мистецтво програмує підсвідомість дитини на вияв себе через почуття. Вчений стверджує, що особистість, яка не пройшла школу мистецтва ніколи не стане людиною в розумінні її гуманістичності й не відчуватиме себе реалізованою у житті. Музичне мистецтво творить духовне начало в людині, формує і розвиває повноцінну особистість. При цьому воно не просто виховує, воно пробуджує Людину в людині, тобто гуманізує особистість за певних умов, розвиває її, вдосконалює почуттєву сферу, олюднює емоційні стани, наповнює новим смислом людські переживання. І. А. Зязюн зазначає: "... розвиток дитини буде успішним, ефективним лише в тому випадку, якщо освіта, навчання і учіння супроводжується позитивними естетичними почуттями..." [2, с. 22]. Для дитини мистецтво носить експресіоністичний характер – "дитина творить не те, що бачить, а те, що відчуває".

До когорти українських вчених у галузі мистецької освіти, які висловлювали значну кількість гуманістичних ідей у зазначений період, належить О. П. Рудницька. Нею вперше у педагогічній науці було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено залежність музики і розвитку індивіда, в основу якого покладено спільні ознаки педагогічного і музичного спілкування. Розроблено концепцію професійної культури студентів мистецьких спеціалізацій, впливу музичного сприйняття на формування особистісних якостей майбутнього вчителя. "Впливаючи на емоційну, інтелектуальну та моральну сфери, мистецтво забезпечує середовище для особистісного вираження потреб людини, виступає засобом пізнання себе та навколиш-

нього світу" [6, с.11]. На її переконання, сутністю та основною його властивістю є емоційність, без якої неможливе сприймання, "бо шлях до розуміння художнього змісту лежить через його переживання". Пріоритетною ідеєю педагога, у більшості наукових робіт, проходить думка про якість фахової підготовки вчителя до навчання і виховання учнів. "Зрілість учителя як особистості – відмічає вчена – виступає невід'ємною складовою розвитку його професіоналізму: особистісні риси педагога суттєво впливають на професійну діяльність, а професійна діяльність є важливим чинником формування особистості". На її думку, завдання особистісної орієнтації зумовлюють необхідність володіння вчителем нетиповими, для традиційної освіти, вміннями:

- розкривати учням своє особистісне бачення мистецького твору;
- "відчувати" внутрішній світ іншого, його особистісні потреби;
- здійснювати діалогове спілкування;
- активізувати процеси переживання дітей;
- бути драматургом, режисером і учасником тих чи інших педагогічних ситуацій.

На переконання дослідниці, "особистісний компонент змісту освіти не можна забезпечити звичною програмно-інструктивною технологією навчання. Він потребує конструювання специфічних педагогічних ситуацій, які актуалізують в освітньому процесі потребу самовираження. Такі ситуації створює спілкування з мистецтвом, що дає підстави говорити про виняткове значення мистецької освіти" [6, с.12].

В контексті уваги сучасної науки до проблеми особистості важливою є науково-педагогічна діяльність О. Я. Ростовського, який, досліджуючи проблему музичного сприймання, висловив ряд гуманістичних ідей щодо виховання учнів засобами музики. Перш за все, слід відмітити думку вченого про те, що мистецтво справляє на людину цілісний і особистісний вплив, який визначається взаємодією в художньому переживанні усіх рівнів психіки людини – почуттів, уявлень, інтелекту, пам'яті, інтуїції тощо. Особистісний вплив художнього твору на людину зумовлений психологічним механізмом "перенесення" її в ситуацію, зображену художником, коли виникає ефект ототожнення (ідентифікації) себе з героями твору. В процесі такого співпереживання з'являються ставлення, естетичні й моральні оцінки, які мають незрівнянно більшу спонукальну силу, ніж висловлення свого відношення оцінки, що просто передаються і засвоюються [5, с. 58].

Основним завданням учителя на сьогоднішній день є створення умов для вияву кожним учнем своїх творчих можливостей і здібностей. У зв'язку з цим, на думку О. Я. Ростовського, "міжособистісні контакти вчителя і учнів повинні ґрунтуватися на рівноправності учасників навчального процесу. Поза особистісним спілкуванням творча атмосфера на уроці виникнути не може" [5, с. 124].

Ще одна гуманістична ідея виховання учнів у процесі освоєння творів музичного мистецтва О. Я. Ростовського полягає в умінні вчителя вступати у безпосередній контакт з кожним учнем, чим визначає ціннісні орієнтації, запити і правильну поведінку дітей. За цих обставин важливого значення набуває відповідність запропонованих музичних творів внутрішнім потребам учнів, можливість їх вільного вибору, виключення будь-якого нав'язування вчителем готових рецептів і схем сприймання музичного твору. На думку педагога, слід "організувати таку спільну діяльність на уроці музики, яка була б засобом виховання почуттів і розвитку творчого мислення школярів" [5, с. 155].

Значний внесок в теорію і практику гуманістичного виховання учнів молодшої школи засобами музичного мистецтва в останні роки зробила О. Лобова. Вона відстоює ідею формування гуманістичних ціннісних орієнтацій на засадах духовного, морально-етичного, естетичного, національного, громадянського та інших видів виховання засобами музичного мистецтва. Впроваджуючи системний підхід до формування музичної культури школярів, вона ставить у центр цього процесу особистісну спрямованість розвитку, яка дає можливість презентувати дитині високі ідеали добра, справедливості і шляхетності. При цьому педагог приділяє значну увагу у виховному процесі особистості вчителя і виділяє наступні гуманістичні чинники в його професійній діяльності: стиль спілкування, індивідуальний підхід, створення

ситуацій успіху, емоційність викладання, педагогічна підтримка активності учнів, творчість, використання синтезу мистецтв.

На думку вченої, в структурі та процесі формування музичної культури дитини першочергового значення набувають мотиваційний, емоційний і ціннісно-орієнтаційний компоненти. Вона дійшла висновку про доцільність їх поєднання в спільний структурний блок – музичну спрямованість до якої відносить мотивацію учіння, музично-ціннісні орієнтації дитини, почуття, суспільні прагнення [3, с.152]. Тобто, ті складові, які визначають особливості та характер відносин індивіда з навколишнім середовищем значною мірою детермінують особливості його поведінки. Спираючись на досвід педагогів різних поколінь, які ототожнюють музичну освіту з музичним або музично-естетичним вихованням, О. Лобова проводить ідею невід'ємності виховної складової від процесу навчання музики [3, с. 182]. Цей сегмент зближує нас із гуманістичною педагогікою, яка покликана не лише навчати музики, а й формувати особистість. Педагог розглядає виховний компонент музичної культури учнів початкової школи, що передбачає такі напрями особистісного збагачення дитини, як: музична вихованість, загальнокультурне виховання, різнобічна вихованість особистості в художньо-естетичній, моральній, національній, громадянській, комунікативній, трудовій сферах [3, с. 194]. Провідною педагогічною умовою ефективного виховання особистості вчена вважає організацію різноманітної музичної діяльності.

Гуманістичним характером відрізняються погляди О. Лобової на функції музики в суспільстві та її ролі у вихованні особистості. Саме музичне мистецтво, "залучає уважного слухача не лише до "діалогу культур", а й до діалогу особистісних "духовних світів" [3, с. 233]. При цьому важливого значення набуває комунікативна спрямованість діяльності вчителя, його вміння налагодити взаємодовірливі, фасилітативні взаємини з учнями. Слушною гуманістичною ідеєю О. Лобової є надання можливості дитині брати участь у доборі музичних творів для виконання і слухання, який має враховувати не лише природовідповідні особливості учнів, а й особистісні уподобання, які є різними у представників не тільки тих чи інших вікових категорій дітей, а й певних географічних регіонів.

На сьогоднішній день все більшої популярності набувають ідеї щодо впровадження у виховній роботі з учнями музикотерапії. Одним із яскравих представників цього гуманістичного напрямку є Г. І. Побережна. Вона дотримується думки про те, що "музика – це безпосередній вплив на підсвідомість людини, а тому є одним із наймогутніших засобів трансформації її психіки, особливо дитини. За допомогою різних форм і методів музикотерапії педагог може корегувати поведінку, психоемоційний стан, активізувати інтелектуальну діяльність, підвищувати увагу та загалом збільшувати інтелектуальний потенціал своїх учнів" [4, с. 11]. Вчена акцентує увагу на тому, що "кожна людина фактично є клітинкою, що виконує свою унікальну роль у вселенському організмі". Місія індивіда тут вбачається як усвідомлене сприяння своєму власному зростанню, а музикотерапія, в цьому контексті, може допомагати не тільки згармонізувати людину, а й віднайти її унікальне місце у світі. Тому, музикотерапія є актуальним антропологічним вектором виховання, що вимагає врахування природи кожної дитини, якій притаманне явище резонансу.

Кожен індивід, як установили вчені, продукує на клітинному рівні власну частоту вібрацій (кожна емоція має свою частоту). Вона повинна бути "співзвучна", синхронізована з навколишнім простором, космосом. Лише, потрапляючи в резонанс із "світовим плином", людина знаходить життєву силу для самореалізації [4, с. 10]. Відчуті зазначені резонансні принципи, налаштувати людину на потрібну частоту дає можливість музика. Не дивно, що в педагогіці значна увага приділяється основам розвитку дітей через народну музичну творчість. Педагог пропонує наступні найважливіші компоненти музикотерапевтичної технології, які можна використовувати в освітній роботі: аксіологічний (відбір системи ціннісних орієнтацій); когнітивний (відомості про людину як унікальний феномен світу, природу своїх емоцій, темперамент, способи реагування, що допомагають або заважають у виконанні життєвих завдань тощо); особистісний (стимулювання індивідуального зростання учнів, їх прагнення до самореалізації та ін.); діяльнісно-творчий (розвиток творчих, виконавських, комунікативних здібностей) [4, с. 11].

Гуманістичні ідеї Г. Г. Філіпчука стосуються, перш за все, етнокультурологічного компоненту сучасної освіти, який сконцентрований у творах мистецтва, народних традиціях, звичаях, національних цінностях. Він тісно пов'язує духовність з культурою, принципами гуманізму в творенні людської особистості. За його переконанням, "становлення громадянського суспільства, націотворчі завдання, духовність людини зумовлює впровадження в зміст виховного процесу таких цінностей, як: "національний дух", "національний інтерес", "національне право", "національна гідність", "національна культура" [7, с. 148]. Вчений проводить ідею домінантності музичної і пісенної культури у вихованні національної свідомості особистості. Він дуже слушно і точно проголошує, що музичне виховання є саме тією ділянкою освітньої політики, де твориться духовність [Там само, с. 145]. Він відстоює позицію посилення музичного фактору в змісті вітчизняної освіти і приходиться до думки, що триада "духовна культура – музика – педагогічна діяльність" є однією із слабовирішувальних проблем, зумовлюючи невід'ємність духовно-практичного впливу на становлення особистості" [Там само, с. 149].

Г. Г. Філіпчук висловлює своє стратегічне бачення місця музики в суспільстві, культурі, потребах людей і вважає, що вона більш коадаптивна, ніж адаптивна, оскільки не лише середовище здійснює свої важливі впливи по відношенню до цього виду мистецтва, але й не меншою мірою музика є вагомим чинником впливу на атмосферу в суспільстві, розвиток людської особистості. Обереігаючи й розвиваючи універсальні цінності, загальнолюдське в людині, музика була національним оберегом для українства, а народна пісня часто виконувала національно-оберегаючу функцію. Вчений відстоює ідею активізації музично-творчої, мистецької діяльності учнів, їх самоствердження та максимальне спрямування виховного процесу в бік морально-естетичних цінностей, які часто замінюються прагматичними і вузькокорисливими зразками. Нерідко спостерігаємо спроби максимально комерціалізувати сферу культури, що значно звужує можливості доступу дітей та молоді до їх активної творчої мистецької діяльності [7, с. 554]. Вчений наголошує, що живлять мистецьку освіту "не комерційні митці, що обслуговують "сильних", а М. Березовський і Д. Бортнянський, С. Крушельницька і М. Лисенко, А. Ведель і М. Вербицький, В. Івасюк і Н. Яремчук та багато інших велетнів національного духу" [7, с. 522].

Висновки та перспективи подальших розвідок даного напрямку. Отже, ідеї наведених українських педагогів одностайні у визнанні пріоритетності гуманістичного підходу до музичної освіти підростаючого покоління. Разом з тим вони справедливо наголошують на проблемі стану готовності педагога до здійснення завдань оновлення системи мистецького навчання і виховання. Це потребує нових вимог до змісту фахової підготовки вчителя закладів загальної середньої освіти, який повинен бути здатним створити максимально сприятливі умови для розкриття і розвитку мистецьких та, зокрема, музичних здібностей і потенційних можливостей кожного учня для його самореалізації, самовизначення, духовного збагачення. Для цього необхідно зосередити увагу на зміщенні акцентів у підготовці вчителя мистецьких дисциплін у бік його готовності до особистісно орієнтованого навчання і виховання.

Література

1. Бех І. Д. Гуманістична модель виховання в межах теоретичного дискурсу. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 3 (840). С. 46–54.
2. Зязюн І. А. естетичні засади розвитку особистості. *Мистецтво у розвитку особистості*: монографія / за ред. Н. Г. Ничкало. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. С. 14–36.
3. Лобова О. В. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика: монографія. Суми: ВВП "Мрія", 2010. 516 с.
4. Побережна Г. І. Педагогічний потенціал музикотерапії. *Мистецтво та освіта*. 2008. № 2. С. 9–12.
5. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2011. 640 с.
6. Рудницька О. П. Світоглядна функція мистецтва. *Мистецтво та освіта*. 2001. № 3. С. 10–13.

7. Філіпчук Г. Г. Національна освіта: особистість і суспільство: зб. наук. пр. Чернівці: Зелена Буковина, 2013. 844 с.

Referense

1. Beh I. The humanistic model of education within theoretical discourse // Pedagogy and psychology. 2014. №3 (840). P.46-54.
2. Ziazun I. The aesthetic principles of personality development // Art in personality development: Monograph / Ed. NG Nichkalo. Chernivtsi: Green Bukovina, 2006. P.14-36.
3. Lobova O. Formation of the basics of musical culture of younger students: theory and practice: Monograph. Sums: Mri GDP, 2010. 516 p.
4. Coastal G. Pedagogical Potential of Music Therapy // Arts and Education. 2008. №2. P.9-12.
5. Rostovsky O. Music Education Theory and Methods: A Textbook. Ternopil: The Educational Book – Bogdan, 2011. 640 p.
6. Rudnitskaya OP Worldview function of art // Art and education. 2001. №3. P.10-13.
7. Filipchuk G. National education: personality and society. Collection of Sciences. wash. Chernivtsi: Green Bukovina, 2013. 844 p.

Gorbenko Sergii

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Theory and Methodology of musical education, choral singing and conducting
by the National Pedagogical University named after Drahomanov

IDEAS OF UKRAINIAN EDUCATORS of the 2nd half of the 20th – beginning. Of 21st century. IN THE CONTEXT OF THE HUMANISTIC GUIDING LINES OF ART TEACHING AND EDUCATION

The article is devoted to covering some ways of art education and education of humanistic guiding lines of students of general secondary education institutions. The ideas of well-known Ukrainian teachers, scholars in the field of art education are offered. The views, thoughts, beliefs of I.Bech, I.Ziazun, O.Lobova, G.Poberezhnaya, O.Rudnitskaya, O.Rostovsky, G.Filippchuk are characterized, which are related to the purpose and tasks of the holistic process of personality development, constructing specific pedagogical situations, feelings, ideas, intelligence, activation of students' artistic and creative activity, education of a number of national and cultural values.

Particularly, the views of Academician I. Bech are centered around the idea that the humanistically directed development of an individual is not predetermined by nature, but occurs as a mastery of human culture as well as the aesthetic experience. The artistic image of the work of art must be imbued with the aesthetic experience of the student, aimed at his moral self-awareness. Academician I. Ziazun assures that the humanization of the educational process requires the earliest possible involvement of the child in artistic activities. A person who has not completed an art school that embodies emotional states will never be human in understanding his or her humanity.

The focus is on O. Rudnitskaya's ideas concerning the teacher's readiness for the realization of humanistically oriented teaching, mastering a complex of skills: personal vision of a work of art; realization of dialog communication; activation of experiencing processes; constructing specific pedagogical situations that actualize the need for self-expression. The main content of O. Rostovsky's pedagogical ideas is reduced to the necessity of interaction of feelings, ideas, intelligence, memory, intuition in artistic experience; exclude any teacher-made recipes and schemes for perceiving a piece of music.

The ideas of O. Lobova are offered, who is convinced of the necessity of introducing a systematic approach to the formation of students' musical culture based on the personal orientation of their development, which makes it possible to present to the child the high ideals of Goodness, Justice, Nobility. The humanistic direction of G. Poberezhnaya's views concerning the use of different forms and methods of music therapy, through which the teacher can adjust the psycho-emotional state, intellectual and cultural

potential of students, is highlighted. Some profoundly humanistic ideas of Academician G.Filipchuk concerning the ethnocultural component of contemporary art education are proposed.

Key words: humanistic ideas, art education and upbringing, aesthetic experience, emotional sphere, value orientations, resonant principles, national spirit.